

VIAJE EN AUTOBÚS DE JOSEP PLA.
UN RETRAT MORAL DE LA POSTGUERRA

XAVIER PLA

Literatura de l'Edat Moderna, Contemporània i Patrimoni Literari
Universitat de Girona

L'escena és dolorosa, i es fa difícil avui interpretar-la sense una punta d'emoció. La primavera de 1943, en el París ocupat pels nazis, Rafael Tasis (1906-1966) vivia un exili desconsolat. Gairebé isolat del món, qui havia estat un dels grans crítics literaris de la Catalunya republicana afrontava l'ensorrament de tot el seu món esmerçant hores i més hores a llegir. Feia poc que li havien arribat clandestinament des de Barcelona alguns llibres acabats de publicar per escriptors amics: Josep M. de Sagarra, Carles Soldevila, Josep Pla. Superat el «*drôle d'effet*» d'haver d'acostar-se a la prosa ara castellana dels autors tan admirats, un Tasis aïrat es preguntava si aquelles «lamentables claudicacions» eren obres d'uns «defraudadors», d'uns «trànsfugues» o d'uns «oportunistes». Però, tot seguit, més calmat, es demanava: «És justa tal acusació?» (TASIS 1946: 16). El moment clau, íntim, indesxifrabable, es va esdevenir quan Tasis va decidir fer l'esforç de superar el prejudici i es va posar a llegir *Viaje en autobús*, llibre de Josep Pla publicat per primera vegada per Ediciones Destino l'any 1942 i reeditat aquells mesos de 1943, i encara aparegut en la seva versió definitiva el 1948 (PLA 2021).

Escriurà les seves reflexions en un article valent i admirable, «Els instructius viatges del senyor Pla», publicat a la revista *Germanor*, portaveu de l'exili català a Xile, l'any 1946 (TASIS 1946). Tasis entomava el complex «dossier Pla» disposat a interpretar de la manera més objectiva possible una expressió com la pretensió de «*ir tirando*» que Pla escrivia en el pròleg del seu llibre i que resultava clarament inadmissible per a qui, en aquells moments, patia en la seva pròpia pell les conseqüències de tres anys de salvatge guerra civil i alguns més de tràgica guerra mundial. A ulls del crític exiliat, Pla posseïa una ploma adaptable, sempre disposada a vendre's al millor postor. Per això, re-

trobar-se amb un Pla que publicava articles en castellà amb apologies a Franco o a Mussolini era el més normal del món, deia, perquè, en cas que els vents de la història canviessin de rumb, «el dia que li ho haguessin manat i pagat bé hauria fet l'apologia de Stalin i hauria escrit en portuguès» (TASIS 1946: 18). Però la lectura de *Viaje en autobús* el va deixar, simplement, bocabadat no tant pel que hi va trobar sinó més aviat pel que va ser capaç de veure-hi.

Segons Tasis, el Pla viatger de radi comarcal s'havia convertit en un «moralista», quasi sense voler, i la seva ràpida adaptació a la nova situació política imposada a Catalunya li permetia fàcilment «treure un preciós botí d'observacions i de caricatures, de retrats dels temps presents i d'elegíiques evocacions del passat» (TASIS 1946: 19). Era una obra trista, sentenciava Tasis, la d'un «escèptic impenitent», la d'un «cínic sense ideals», però bé calia admetre que no es tractava tan sols d'un lament més o menys literaturitzat dels temps passats. Hi havia alguna cosa més complexa, amagada, latent. El més destacable de l'article era que Tasis arribava, després de la lectura de *Viaje en autobús*, a una conclusió política a la qual ni ell mateix, confessava, no esperava haver arribat: *Viaje en autobús* no seria només un «document inapreciable del nostre temps», sinó que s'aixecava com «una severa condemna al règim que ha dut al país a la situació que ell descriu» (TASIS 1946: 24). Segons la seva percepció, Pla havia publicat un adolorit pamflet contra els valors que, per encàrrec, ell mateix havia lloat. Tasis acabava preguntant-se com un «home sense fe ni il·lusions» com Pla havia pogut acabar publicant una obra que qualificava ni més ni menys que de «revolucionària» i de «patriòtica», un llibre pessimista que, malgrat tot, feia riure la bona gent. Era la «paradoxa del plaga», segons les seves paraules.

Per al crític, amb el temps, *Viaje en autobús* de Pla es convertiria en un dels laments més amargs sobre la desaparició de les condicions de vida que existien a Catalunya fins al juliol de 1936. Tasis assegurava que tots aquells escriptors que, com Pla mateix, van arribar a qualificar la Catalunya dels anys trenta de «canibalesca», vivien en realitat aquells primers anys de postguerra amb un profund sentiment d'enyor: «Avui tots ells —i de dalt a baix de l'escala social, n'estic segur, tots els catalans, llevat dels que es fan rics amb l'estraperlo—,

enyoren aquella època» (TASIS 1946: 24). La visió negra que deixaven traslluir les pàgines de *Viaje en autobús* davant de l'arribada del «progrés», inevitablement acompanyat de la «catàstrofe», connectava Pla amb les reflexions de *Scènes de la vie future* (1930), de Georges Duhamel, i *Brave new world* (1932), d'Aldous Huxley. Acabava Tasis: *Viaje en autobús* podrà ser consultat en el futur «com un document de l'època, com un pamflet i una crítica sagnant de les mateixes coses que Josep Pla encensa quan li ho demanen» (TASIS 1946: 24).

L'exercici dialèctic de Tasis, publicat des de l'exili en aquell dramàtic any 1946, era més que encomiable pel que tenia de lectura gens superficial ni frívola del llibre d'un autor amb el qual, en aquell greu moment històric, tot separava. Però és que Tasis va saber veure que *Viaje en autobús* de Josep Pla és un artefacte literari molt més complex i sofisticat del que podria semblar en una primera lectura. Sota l'aparença d'un títol fàcil i poc compromès, darrere de la idea prèvia d'un llibre que només seria una mera recopilació d'articles periodístics de postguerra, davant d'un escriptor que es desacreditava insistentment als ulls del lector i una literatura que feia tot el possible per no semblar *literària*, Pla proposava una obra que no admet lectures ràpides ni superficials. Demana un lector actiu que sàpiga desmuntar críticament la bastida retòrica de les seves pàgines per entreveure el que queda i deixa latent, el que es veu i el que no es veu, el que s'hi diu i el que no s'hi diu, en un text que probablement és força més corrosiu del que mai la major part de lectors de la seva època van poder arribar a sospitar.

El mes de febrer de 1942 Josep Pla va patir unes greus febres tifoïdes. Durant aquells mesos, es va decidir a preparar el que esdevindria un dels seus llibres més coneguts, *Viaje en autobús*, recuperant, traduint i reescrivint articles publicats en català a finals dels anys vint a *La Publicitat* i a *La Veu de Catalunya*, i en castellà a principis dels quaranta a *Arriba*, a *Diario de Barcelona* i, naturalment, a *Destino*. El model era el viatge literari stendhalià, híbrid, imperfecte, sense plans preconcebuts ni ordre lògic. Però el precedent més immediat de *Viaje en autobús* era un altre reconegut llibre de viatges, *Viatge a Catalunya*, que Pla va publicar l'any 1934 (l'últim abans de la guerra) i que intencionalment i estructuralment és idèntic.

Com és obvi, els vuit anys transcorreguts entre el primer i el segon llibre de viatges constitueixen una de les etapes més decisives de la biografia intel·lectual de Pla. El seu retorn a la Barcelona ocupada per les tropes franquistes no va ser tampoc plàcid ni fàcil, i la seva adaptació a les imposicions del nou règim, al qual havia donat el seu suport sense reserves, van modificar la seva posició i el seu estatus com a periodista i escriptor a la Catalunya dels primers anys quaranta. Una posició que va quedar marcada, és clar, per la prohibició de la publicació de llibres en llengua catalana, la qual cosa va obligar a Pla a publicar en castellà una sèrie important de llibres per a un període que va denominar de «reconstrucció». En aquest sentit, com a escriptor, val la pena recordar que Pla era i se sentia, clarament, un vencedor vençut. És destacable que, entre la publicació del *Viaje en autobús* i la del *Viaje a pie*, és a dir entre 1942 i 1949, Pla aconseguís publicar la segona edició del *Viatge a Catalunya*. Era l'any 1946. La data d'autorització és important: no es tractava d'un llibre religiós, ni d'un poemari, ni tampoc era una edició de bibliòfil, de difusió més o menys clandestina. Potser només Pla, per la seva posició política com a intel·lectual encara afí al règim, per l'autoritat i credibilitat de la seva ploma periodística en el setmanari *Destino*, i també gràcies a les seves múltiples amistats i contactes en els despatxos de Madrid, podia aconseguir publicar en llengua catalana un llibre en una editorial comercial. El *Viatge a Catalunya* de postguerra reproduïa el pròleg de 1934, però aquesta vegada afegia un segon prefaci. No era un text qualsevol. És important per a entendre quines eren les intencions i, sobretot, els projectes i les ambicions de l'escriptor en aquells difícils moments històrics. En aquest pròleg, s'expressava un Pla inesperat, servint-se d'un to que resultava greu i sentencios. Es tractava d'una veritable declaració de principis. Pla utilitzava termes com «confessió», «notari» o «testament». Es referia al fet que, entre 1940 i 1946, havia hagut de publicar els seus llibres en castellà. I anunciava el seu desig que, a partir d'aquell moment, només el català pogués considerar-se la llengua dels seus llibres:

I ara vull fer una petita confessió que, per tenir plena publicitat, és com si fos feta davant de notari. L'edició d'aquest volum em fa gràcia per-

què podria, i espero que podrà ésser, l'inici de la publicació, en català, de tots els meus llibres. Havent estat concebuts, pensats i escrits en la meua llengua, encara que alguns hagin sortit, primer, en altres, és natural que la seva edició bàsica sigui la de la llengua en què foren inicialment elaborats (PLA 1946: 7).

Pla afirmava, doncs, l'any 1946, que els seus llibres havien estat «concebuts, pensats i escrits» en llengua catalana. Deia també que si, per la raó que fos, ell ja no pogués fer complir aquest projecte, designaria a dos o tres amics perquè s'ocupessin d'això. Tot seguit, afirmava amb contundència que «quedi, doncs, ben entès que l'edició original dels meus llibres és la catalana» (PLA 1946: 8). I finalitzava lamentant-se que les traduccions dels seus llibres anteriors, al castellà, realitzades amb gran discreció, en algunes ocasions havien prosperat però que en unes altres «han fet catxa». Aquesta qüestió de la llengua del llibre afecta la posició canònica de *Viaje en autobús* en la literatura catalana i/o en la literatura espanyola. El professor Lluís Quintana ha aprofundit en aquest aspecte de la consideració del llibre en el cànon literari, assenyalant que es tracta, en realitat, de dues discussions paral·leles: d'una banda, el lloc que ocupen, en la «cultura espanyola» aquells escriptors que no escriuen en castellà (QUINTANA 2006: 122), encara que, en el cas de Pla, el seu bilingüisme sigui degut a evidents obligacions històriques sota el franquisme. D'altra banda, la discussió sobre el lloc que ocupen, en l'àmbit de les diferents literatures ibèriques, aquells escriptors que escriuen en més d'una llengua. Pla no pot ser escriptor en castellà, explica Quintana, perquè, en general, la literatura en castellà (comunament denominada espanyola) l'ha oblidat i perquè la literatura en català (o catalana) l'ha retingut (QUINTANA 2006: 122). També és cert que «José Pla», a partir dels anys cinquanta, va deixar d'existir com a escriptor en castellà i va passar a ser ja definitivament «Josep Pla». Només va continuar publicant en castellà com a periodista, però ja no com a autor de llibres. Per això, *Viaje en autobús* continua avui flotant en una zona de cànon híbrid, en terra de ningú, reconegut com el millor llibre escrit en castellà d'un dels millors autors de la literatura escrita en català.

Viaje en autobús recorre un itinerari domèstic, de radi comarcal. No és un desplaçament lineal o continu, per anar d'un lloc a un altre,

per arribar a un terme concret o marcar una fita, sinó que descriu un zigzaguejant, passablement incoherent i atzarós recorregut geogràfic per diverses poblacions de la Costa Brava (i alguna picada d'ullet cap a l'interior). Hi apareixen homes i dones, joves i vells de les comarques històriques de la Catalunya vella. El viatger ho deixa clar des de les primeres pàgines del pròleg: és un *vagabundatge*, una forma de nomadisme a curta escala. En aquesta recreació d'un suposat viatge, Pla parteix d'un veritable botó de roda metafòric. En unes declaracions recollides per R. S. (potser ell mateix) a *Destino* el 3 de febrer de 1945 a l'article titulat «Ante la inminente aparición de *Un señor de Barcelona*», Pla ampliava aquesta imatge per autodescriure's i per assenyalar la seva activitat en la «arena literaria reciente»: «No hago más que dar la vuelta a este país, como un viejo caballo uncido a una noria chirriante. [...] Mi dilema es éste: o la noria o a casa».

No és fàcil dilucidar la posició intel·lectual de Pla en el moment d'escriure *Viaje en autobús*. Les seves contradiccions polítiques, després de la tragèdia del conflicte bèl·lic, són les del catalanisme conservador, però en el seu cas accentuades i agreujades pel que significava d'interrupció d'una meteòrica carrera literària en català a causa de la repressió cultural i la prohibició lingüística. Potser per aquests motius, el diagnòstic de la realitat dels primers anys quaranta que apareix a *Viaje en autobús*, fet d'una calculada barreja d'ambigüitat i reserva, sigui avui un retrat desolador, una radiografia de la misèria moral, intel·lectual i econòmica d'aquell moment. El present hi apareix com una època tèrbola, enfangada i contradictòria, en què quasi tot s'ha esvaït, tot i que encara quedin latents els valors anteriors. És a partir de motius aparentment menors extrets d'escenes de la vida quotidiana (el tabac, el cafè, el conyac, la gana...) que el lector va endinsant-se en un món real, el de l'Espanya autàrquica, en què tots els valors semblen definitivament desvirtuats. En època de restriccions i de racionament general, Pla observa que hi ha qui menja dos cops, qui acumula més diners que mai i, en general, que la gent corrent hi ha sortit perdent després de la «catàstrofe», un concepte suficientment ambigu com perquè cada lector l'interpreti a la seva manera: ¿el progrés? ¿la República?, ¿la guerra civil?, ¿el franquisme?, ¿la guerra mundial? És un món dominat per l'«enchufismo» i pel «cup», de

manera que fins i tot un enamorat pregunta a la seva estimada si té algun «cupo»: «¿No tienes cupo? —¿Cupo de qué? —¿Cupo de algo...! ¿Comprendes? ¡Cupo de algo! Ahora hay que tener un cupo de algo...» (PLA 2021: 166).

Si en l'itinerari les marques de l'espai tendeixen a desaparèixer (el recorregut és una reconstitució geogràfica factícia), els elements relacionats amb el temps històric s'han limitat notablement. És així com el llibre avança una mica a les palpentes, servint-se de paraules ambigües o polisèmiques i de no pocs eufemismes («estos años aciagos») per poder dir el que en realitat no es podia dir i per no dir el que sí que s'hauria pogut dir. Costa interpretar, per exemple, a què es refereix Pla exactament quan escriu «desde que se implantó el socialismo»... si al socialisme soviètic o a altres formes de socialisme més pròximes. I no queda clar si la caiguda graciosa de to de la segona part de la mateixa frase, ja que Pla és el mestre del contrast, «...el renacuajo ya no sirve de término de comparación» (PLA 2021: 163), desactiva o reactiva la càrrega ideològica de la primera? Pla sempre associarà, d'una manera general, el socialisme a una forma despòtica del racionalisme, com en aquest moment en què deixa una definició gairebé grotesca: el socialisme consistirà a «comer sopas en cubitos y alimentos encerrados en latas nadando entre jugos químicos?» (PLA 2021: 169). A vegades, un petit detall, ofereix al lector informacions reveladores del que ha ocorregut en els últims anys: per exemple, a Malgrat, el local de l'orfeó que es deia La Barretina és ara un cafè que es diu La Lira. Encara que, diu Pla: «Para los de Malgrat, será siempre La Barretina» (PLA 2021: 194). O el cas d'un jove enamorat que promet a la seva núvia regalar-li una ràdio per a «sentir Andorra». Encara que ella l'acusa d'antiquat: «Ahora, ni Andorra produce ilusión» (PLA 2021: 166). Malgrat això, algunes expressions han superat l'àmbit del llibre i solen ser citades abundantment per la seva força expressiva, però també per la seva calculada i equilibrada ambigüitat: «Las Revoluciones ajan las cosas», «En España, hoy, hasta los árboles parecen sobados y manoseados», «Resucitar la vida que estamos arrastrando, el temporal que estamos capeando», «Las guerras han sido siempre largas. Las hambres, endémicas», «En realidad, hoy en España todos, quien más quien menos, tenemos las hormonas tristes».

Al llarg del llibre, Pla va repassant lentament les condicions generals de la vida de 1942, des del sistema educatiu, les tradicions populars, les formes del menjar o de socialitzar-se en fondes, casinos, mercats..., però sempre amb la desagradable sensació de viure en un espai dominat pel que ell denomina (també de manera críptica) el «camelo». El seu escepticisme va en augment, la seva perplexitat aflora davant un present tan contradictori. Parlant amb un pagès que li pregunta què diu el diari, Pla respon: «Pues dice lo de siempre: que hemos de estar contentos, que hemos de ser optimistas y que si aquí estamos mal, peor están en otras partes» (PLA 2021: 308). En un altre moment, mentre llegeix els discursos de Demòstenes, Pla els compara amb la fraseologia oficial i triomfalista de l'època:

Ya no los leo. ¡He tenido en mi vida que leer tantos! He llegado a esta amarga conclusión: que, salvando algunas excepciones, los discursos amazotados, furiosos, tremendos que se pronuncian en nuestros días serán dentro de muy poco tiempo perfectamente ilegibles. Son discursos sin estilo, sin esqueleto, fofos, sin vigor mental alguno, aburridísimos... (PLA 2021: 160).

Però Pla ja diu en el pròleg que, encara que el viatge amb autobús és «gallinaci», cal lluitar contra la deformació de la proximitat: «No hay nada como alejarse un poco para curarse de la psicosis de la proximidad» (PLA 2021: 81). Per decisió narrativa, i també per impossibilitat real de fer-ho a causa del moment històric en què escriu (utilitza algunes referències explícites, ja sigui a la «guerra» o a l'«época roja», però poques perquè, d'una altra manera, la censura difícilment hauria autoritzat el llibre), Pla narra un trajecte realitzant un cert exercici de distanciament o d'indeterminació espacial i temporal. Així i tot, les dates que apareixen, poquíssimes, són enormement significatives, com aquest any 1935 que apareix especialment seleccionat en una divertida escena:

—Qué flaco está usted, señor Pla —le dice a uno, a veces, el vecino de al lado—. ¿Sabe que está usted muy flaco? Allá por el año 1935 estaba usted mucho mejor, más gordo, más lleno. ¿Qué le pasa?

Otras veces le dice a uno el compañero de viaje:

—Pero, señor Pla, ¡qué gordo está usted! Está usted bien de kilos. ¿Qué le sucede? La última vez que le vi, allá por 1935, estaba usted muy flaco, estaba usted en los huesos. Va usted a perder la línea (PLA 2021: 86).

Però l'itinerari no és només geogràfic. Hi ha també una altra dimensió itinerant del llibre, una vessant cultural gairebé secreta, però que en cap manera es pot considerar asèptica: el lector no pot deixar de notar l'aparició dels noms dels músics Amadeu Vives, Juli Garreta i Pep Ventura, aquests dos últims compositors de sardanes, prestigiosos i molt populars a Catalunya, i dels escriptors Ramon Turró i, sobretot, del prosista Joaquim Ruyra, a qui Pla sempre va considerar com el seu mestre literari, al qual homenatja. En un context de repressió asfixiant de la cultura catalana del moment, la presència d'aquests noms, tots ells desapareguts en 1942, té un valor, més que simbòlic, gairebé de resistència. El professor Enric Bou ha utilitzat l'expressió de «tanaturisme» per a la comprensió de la presència d'aquests cinc personatges en el llibre, que són figures a les quals Pla visita com si estiguessin en un cementiri, o en un modest però veritable panteó, les tombes d'un temps interromput, el de la cultura catalana momentàniament desaparegut públicament, les restes d'un naufragi de dimensions colossals (BOU 2015: 190).

L'habilitat narrativa i demostrativa de Pla queda ben evidenciada per la selecció d'anècdotes, aparentment banals i més o menys sorprenents. En un moment determinat, per exemple, el propietari de la fonda adverteix al narrador que «cada día vemos resucitar algo». A la cànvida interrogació de l'interlocutor, veiem que la resposta s'enamina cap a un element inesperat: «En este país, había desaparecido la tos casi completamente». Ara, en canvi, ««varios clientes me han preguntado por qué en la fonda no hay escupideras...» (PLA 2021: 136).

Una part important de les anècdotes que passen davant dels ulls del narrador té a veure amb una frase del llibre que la censura franquista va eliminar i que, probablement, si el lector del moment hagués pogut llegir, hauria generat una evident comprensió i complicitat: «La preocupación universal es la comida». D'aquí deriva una de les esce-

nes més conegudes del llibre, que provoca una mescla d'hilaritat i de tristesa en el lector. Albirat des de les finestres de l'autobús un camp de patates, que provoca en l'escriptor una efusió gairebé emocional «¡Qué riqueza de verdes profundos y mojados! ¡Qué poesía!», la major part del passatge reacciona gairebé com ho faria Carpanta, el recordat personatge de còmic, dibuixat per Josep Escobar, i que precisament va començar a publicar-se al gener de l'any 1947 en la revista *Pulgarcito*:

Oigo decir por todos lados a los viajeros: ¡patatas! ¡patatas! La gente se levanta de los asientos. Hay un desplazamiento general sobre las ventanillas. Los enamorados de los bancos delanteros liquidan raudos sus inocentes juegos amorosos y, después de una mirada profundamente significativa, quedan como arrobados ante la Naturaleza. Ante la mirada de ternura que un hombre o una mujer vierten sobre la Naturaleza, ¿cómo no inducir un aumento notorio, seguro, importante, de la sensibilidad de las gentes? ¡Patatas! ¡Patatas! El autobús, de suyo tan monótono y opaco, queda como envuelto en un torbellino vital. En el aire de su atmósfera, flotan los más apetitosos tópicos geórgicos. Los ojos de los viajeros despiden una luz encendida (PLA 2021: 115).

La immoralitat generalitzada en els primers anys d'imposició del règim franquista, amb la seva falta de fraternitat i de solidaritat, amb la seva evident crueltat i desigualtat, amb l'exaltació dels «vicis» i l'alienació de les virtuts de la bondat humana, enutgen el narrador del viatge. En el capítol següent, sent una conversa de tres joves comerciants que es dediquen a manipular bàscules, romanes i balances mentre ell, en contrast, va llegint pàgines de l'*Ètica* de Spinoza... L'avidesa material de la gent corrent descol·loca el viatger i el porta a reflexionar, de forma pessimista sobre la condició humana. El que el porta, diu, a apuntar en la seva petita llibreta: «¡Urgente! Aunque no sea más que para avivar la curiosidad, lo más urgente es ganar dinero» (Pla 2021: 150).

Sembla clar el distanciament retòric de Pla en relació a la victoriosa prosa falangista. No ha de ser per casualitat que, d'entre totes les lectures –ingènues, crítiques o intel·ligents– que va tenir *Viaje en autobús* en els mesos immediatament posteriors a la seva publicació, poques destaquessin tant com la de Dionisio Ridruejo –per la seva extra-

ordinària lucidesa, però sobretot per assenyalar el que assenyalaria. En un article titulat «Un estilo a media voz», publicat a *Arriba* el 26 de novembre de 1944, el futur traductor d'*El quadern gris* deia, a propòsit del nou llibre de Pla: «El más representativo de sus libros de esta última etapa en que, por necesidad y afectando desaliño, escribe en uno de los pocos castellanos hablados y vibrantes que solemos leer» (RIDRUEJO 2005: 147). I més important, en un altre text posterior, publicat ja l'any 1971, titulat «José Pla ante el volumen xx de su *Obra Completa*», reblava la idea: «Su *Viaje en autobús* fue uno de los libros de conjuro o desmitificación del ambiente retórico más eficaces de la posguerra y una delicia para cualquier lector de gusto» (RIDRUEJO 2005: 434). El llenguatge de la postguerra vencedora, malalt d'inflació perpètua, el lèxic de la inflamació patriòtica i del feixisme ideològic no podia sinó posar nerviós a un autor que, per sobre de tot, se sentia independent i deutor de les lectures dels seus admirats moralistes francesos, dominats per l'escepticisme. La de Pla, doncs, podria ser vista com una retòrica nua, o com una clara dissidència retòrica, el necessari antídoto oxigenador en un entorn asfixiant dominat per la fatiga produïda pels grans conceptes triomfalistes, per les paraules victorejades en majúscules, que Pla sempre va considerar buides i sense sentit. A *Viaje en autobús*, però també en obres similars com a *Viaje a pie* (1949) o en la novel·la *El carrer Estret* (1951), Pla va saber mirar la realitat circumdant, la més senzilla, ordinària o quotidiana, i fer-la visible i palpable, la qual cosa no és tasca literària fàcil. La vida quotidiana és una dimensió de l'existència tan present en les nostres vides que a vegades costa descobrir-la perquè sembla *inaferrable* i ambigua, superficial i profunda alhora, estranya i familiar, insignificant però tal vegada profunda. En el llibre, Pla aconsegueix amb el seu to menor fer descobrir al lector la banalitat i fins la ridícula de la vida quotidiana i l'amarga solitud dels personatges anònims que deambulen en uns pobles desproveïts totalment de marques temporals. Com va saber veure molt bé i de seguida el crític Joan Ferraté, en el comentari que va publicar en la revista *Laye* l'any 1952 sobre *El carrer Estret*: «Reside en lo cotidiano un prodigioso poder de nostalgia; en él se hace extraordinariamente intenso el sentimiento de derelicción y soledad que empapa minuto tras minuto la vida del hombre». (FERRATÉ 1952: 43)

Per a reforçar, doncs, el caràcter no literari del llibre, Pla va adoptar la seva habitual mirada d'innocent desconexedor de la realitat circumdant, dels seus homes i dones, dels seus costums, focalitzant sempre el seu interès en la perspectiva de la proximitat, de la vida quotidiana. Innocència fingida, és clar, la d'un narrador que pot ser alhora sorneguer, burleta, a vegades sarcàstic i fins amb un punt de cinisme, però també tendre i sentimental, escèptic, nostàlgic i trist. En aquest procés de desficcionalització, que és en definitiva de desmitificació, apareix de manera insistent una irònica naturalitat estilística que resulta demolidora per la seva enorme capacitat crítica.

És a dir, a *Viaje en autobús* la ironia esdevé una agulla capaç de fer rebentar immediatament el globus de la vanitat, de la prepotència i de l'arrogància, que són les característiques que Pla atribueix més repetidament als temps moderns. L'humor, la ironia i la sàtira, més enllà d'estratègies retòriques de captació de l'interès del lector, s'utilitzen en el llibre com a part d'una operació de dimensió política, en tot cas indubtablement moral i ideològica, de descrèdit dels valors del moment present, sempre retratats amb una ombra de crueltat. Estem en el llindar de la farsa, en una sàvia combinació d'observacions presumptament objectives i d'opinions personals destinades a l'erosió pertinaç de la cànvida creença de qui creu viure en el millor dels mons possibles.

A *Viaje en autobús*, la ironia pot expressar-se des del mínim detall, per exemple concentrada en un sol adjectiu: «puros autárticos». També en forma d'una fina reflexió del narrador causada per la imatge d'una senyora a la qual «le ha dado un vahído». Es tracta d'una frase burleta com la següent: «Imagino la delicada poesía que ante un fenómeno de esta naturaleza hubiera producido un poeta romántico» (PLA 2021: 89). Pla sabia perfectament el valor humorístic de l'exageració, com en una frase del tipus «En lo único que hay una prisa notoria es en aumentar los precios» (PLA 2021: 93), posada en un context de reflexions ètiques sobre la pèrdua de valors del moment. O el cas, portat a l'extrem, gairebé d'acudit, de la gloriosa escena en què una senyoreta, per usar l'expressió planiana, és interrogada maliciosament en l'autobús pel narrador i ella es veu obligada a respondre, causant un efecte de sorpresa i d'hilaritat:

¿Qué preferiría usted en este momento, señorita? Contésteme usted francamente. ¿Qué preferiría usted: las letras, las ciencias o un filete con patatas?

Más rápida que una centella y con un aire de convencimiento absoluto, la señorita se acerca discretamente a mi oído y me dice con un sigilo que apenas cubre su agitación interior:

—¡Un filete con patatas, Dios mío! (PLA 2021: 106).

Per no citar algunes escenes ja directament còmiques, que potser acosten involuntàriament Pla a algunes pantomimes absurdes més pròpies de l'humor d'un Jacques Tati o que el situarien directament com un clar precedent còmplice del cinema entre neorealista i costumista de Juan Antonio Bardem i Luis García Berlanga. Pensem en les escenes del capítol «Consideracions actualíssimes», en les quals el narrador tracta infructuosament d'afaitar-se, després de comprar una nova i (suposadament) excel·lent brotxa:

Después, trato de afeitarme. Hace pocos días compré, a precio exorbitante, una flamante brocha de afeitarse, cuyas virtudes me garantizaron copiosamente. Es una brocha aparatosa de cerdas muy fuertes.

—Estas cerdas son excelentes —me dijeron en la tienda—. Por más años que viva usted, no las verá ceder ni clarearse. Cosa buena, desde luego.

Mi candorosa es grande. Además, en las tiendas me aburro. Compré la brocha de las cerdas eternas.

Ha llegado el momento de estrenar la brocha. Tengo fama de escéptico y sin embargo observo —avergonzado— que, cada vez que estreno una cosa, un soplo de ilusión me invade. Procedo a enjabonarme con la brocha nueva. Al poco rato, observo que mi cara se va llenando, mezcladas con la espuma jabonosa, de cerdas largas, muy fuertes. Estas cerdas o pelos se mantienen a veces rígidos; otras se encogen en un ovillo y forman un cuerpo absolutamente extraño a la operación que estoy realizando. Trato de explicarme el fenómeno con perfecta serenidad (PLA 2021: 44).

El professor Hans Ulrich Gumbrecht, al seu llibre *After de 1945. Latency as Origin of the Present*, ha reflexionat sobre el concepte de latència i ha proposat reactualitzar-lo per poder-lo aplicar a la reflexió

historiogràfica (GUMBRECHT 2013). Es tracta d'una categoria que parteix del que és inefable i que no té perquè relacionar-se amb la repressió freudiana, encara que és segur que el trauma de la guerra i el dol del «present ampli» de la postguerra mantenen estreta relació amb conceptes com els que apareixen en el volum planià: presència, silenci o memòria. L'estat de latència es tractaria més aviat d'una «presència en absència», d'una cosa que se sap que hi és, però que encara no ha emergit, que no s'ha arribat a fer visible, i per això no podem arribar a saber què és. Quan Gumbrecht parla de l'any 1945 com d'un temps de latència, suggereix que aquell any va ser un temps de plena autoconsciència de la condició originària temporal de la consciència humana, el més semblant a un inici, a un any zero autoconscient de la seva condició mínima.

Segur que l'operació literària de Pla en *Viaje en autobús* es dirigeix cap a aquest espai. I això explica potser que avui, gairebé vuitanta anys després de la seva publicació, el present històric porós i amb relleu propi del modest llibre de tapes grogues i gruixudes lletres negres integri i interpelli els lectors més que mai. Llegir avui *Viaje en autobús* de Josep Pla comporta aprendre a descodificar la seva retina terrestre, ultrasensible, i a la vegada desenteranyinar la seva mirada, tan vital, tan rugosa i tan múrria, amb la seva definitiva dimensió moral.

BIBLIOGRAFIA

- BOU (2015): Enric Bou, «*Viaje en autobús* de José Pla. Formes del tanaturisme», en Josep-Anton Fernández i Jaume Subirana (eds.), *Funcions del passat en la cultura catalana contemporània: institucionalització, representacions i identitat*, Lleida: Punctum, p. 177-194.
- FERRATÉ (1952): Joan Ferraté, «*El carrer Estret*, novela», dins *Laye*, núm. 17 (gener-febreny), p. 41-49.
- GUMBRECHT (2013): Hans Ulrich Gumbrecht, *After 1945. Latency as origin of the present*. Palo Alto: Stanford University Press.
- PLA (2015): Xavier Pla, «Producció de presència y representacions de la vida cotidiana en *El carrer Estret* de Josep Pla», dins *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, núm. 19, p. 217-230.

- PLA (2021): Josep Pla, *Viaje en autobús* (edición de Xavier Pla). Madrid: Ediciones Cátedra.
- QUINTANA (2006): Lluís Quintana Trias, «El *Viaje en autobús* de José(p) Pla: ¿una incorporación al canon?», dins *Revista Hispánica Moderna*, núm. ½ (juny-desembre), p. 119-140.
- RIDRUEJO (2005): Dionisio Ridruejo, *Materiales para una biografía* (selección y prólogo de Jordi Gracia). Madrid: Fundación Santander Central Hispano.
- TASIS (1946): Rafael Tasis, «Els instructius viatges del senyor Pla», dins *Germanor* (novembre), p. 16-24.